

ZMĚNA VNÍMÁNÍ PROBLEMATIKY ARALSKÉHO JEZERA V ČESKOSLOVENSKU MÉDII

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

Přírodovědecká fakulta

Tomáš Král

Kontakt: tomas.kral@ujep.cz

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

20. Historickogeografická konference

Uvedení do problematiky

Po druhé světové válce nastala spousta geopolitických změn, kde tou největší bylo vytvoření a zároveň rozdělení bipolarizovaného světa na dvě sféry vlivu, a to takzvanou „východní“ s dominantní mocností Sovětským svazem a „západní“ s dominantními Spojenými státy americkými. Tyto dvě sféry velmi razantně ovlivňovaly geopolitické myšlení a směřování států v těchto zónách. Situace trvala do přelomu 80. a 90. let, kdy nastal její konec rozpadem Sovětského svazu a zhroutil se východní geopolitické evropské sféry (Nálevka, 2003). Během dlouhého čtyřicetiletého období se značně měnilo smýšlení o různých problémech, především ve východní sféře vlivu, která smýšlela mnohem více autokraticky. Velice zajímavým příkladem na ukázkou proměny diskurzu je téma Aralského jezera. Aralské jezero je velice známým případem nešetrného zásahu člověka do životního prostředí (Šobr, 2012). Většinou se řeší jeho budoucnost, popřípadě přítomnost, ovšem zde se výzkum dotýká zejména jeho minulosti, a to konkrétně v ohledu vnímání dané problematiky prostřednictvím médií. V rámci studie byly vybrány články z let 1970 - 1975 a 1984 - 1989, které se v daný ročník nacházely v Rudém Právu. Cílem je porovnat tato dvě období na základě diskurzu psaných článků o Aralském jezeře a vyhodnotit diskurz. Celkově bylo vybráno 23 článků, které se hodnotily podle počtu zvolených klíčových slov vnímání.

Tabulka 1: Vybraná slova pro jednotlivé kategorie

Klíčová slova pro jezero	jezero, úbytěk, vyschnout, zánik, odhad, voda, hladina, moře, pobřeží, přítok	+
Klíčová slova pro bavlnu	Produkce, pole, zavlažování, země, plantáž, zboží, zemědělství, bavlna, kanál, textil	-

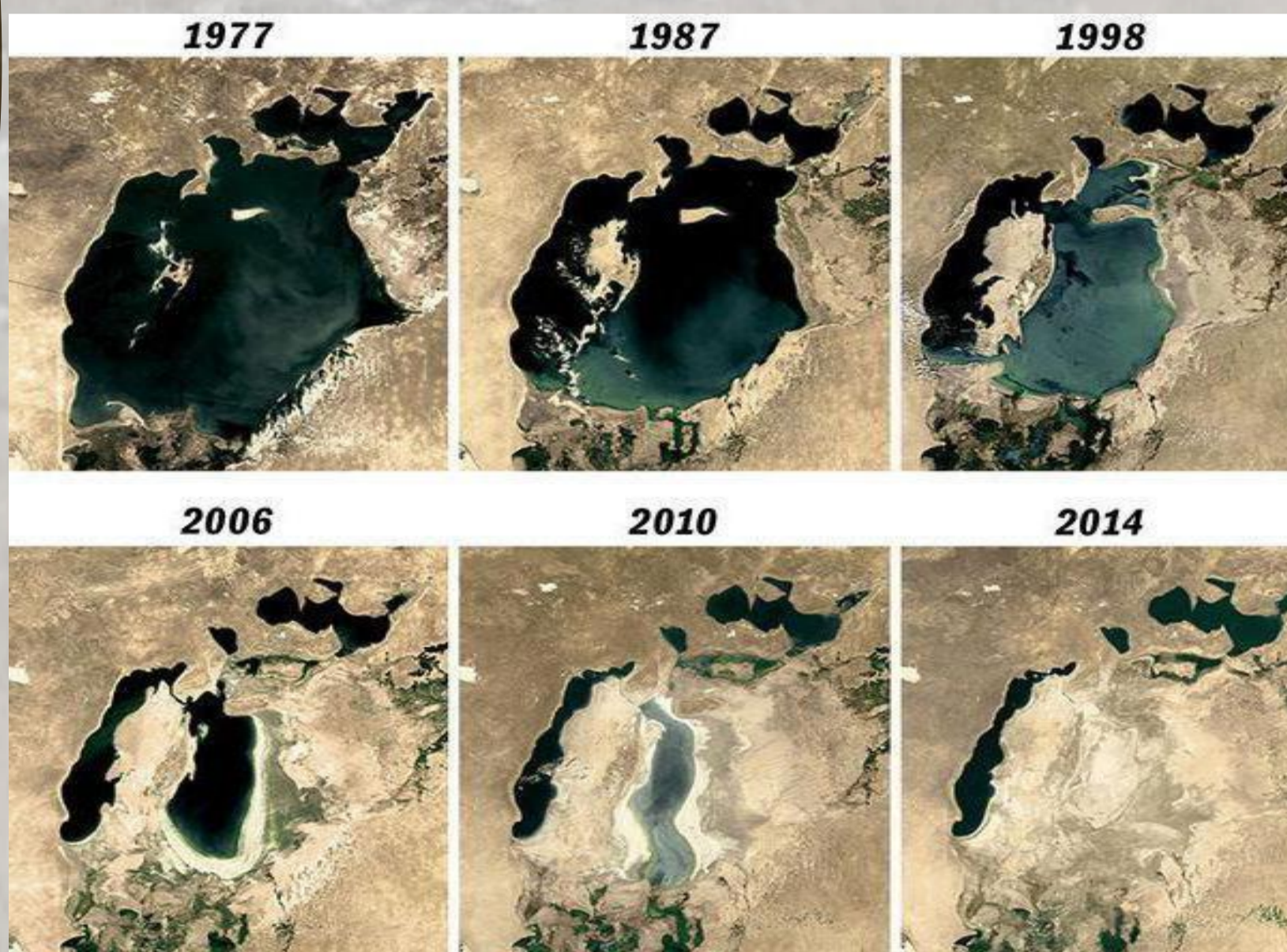
Tabulka 2: Barevná stupnice hodnot rozdílů slov kategorií

Stupnice rozdílu slov							
Interval	(-10;-8)	(-7;-5)	(-4;-1)	0	(1;4)	(5;7)	(8;10)
Barva	červená	červená	červená	bílá	modrá	modrá	modrá

Metodika

Kvalitní a pečlivou rešerší byly vybrány vhodné články z Rudého práva o Aralském jezeře z období 1970 - 1975 a 1984 - 1989. Klíčovou metodou výzkumu se stal diskurz článků z Rudého práva na základě klíčových slov. Podle výsledků analýzy diskurzem proběhla komparace výše zmiňovaných dvou období, kde cílem bylo porovnat vnímání problematiky Aralského jezera a vysvětlit případnou změnu vnímání mediálních článků. Byla vytvořena databáze článků, které byly sesbírány za roky 1970 až 1975 a 1984 až 1989. Vybrána byla tato období na základě článku od Miroslava Šobra (2012), jenž ve svém článku definoval klíčové roky v otázce Aralského jezera a jeho vysychání. Aralské jezero samo o sobě pociťovalo ztráty vody již od roku 1960 a zavedením Karakumského kanálu se situace ještě zhoršila, významné problémy se začaly dostávat už koncem 70. let. V roce 1984 definitivně ztratila ekonomický význam všechna města na pobřeží jezera (Šobr, 2012). Díky těmto informacím byla pozornost poutána na tyto časové intervaly prostřednictvím rešerše. Po sestavení databáze bylo následujícím krokem připravit si vhodná klíčová slova a na jejich základě články zařadit do dvou kategorií. Tabulka 1 ukazuje zařazení článků do kategorií, kde na prvním místě je problematika samotného Aralského jezera a jeho vysychání (modrá barva) a na druhém je pohled na Aralskou oblast jako na místo prosperity (červená barva). Pro každou z daných kategorií bylo vytvořeno 10 klíčových slov. Tabulka 2 poukazuje na intenzitu, neboli vyjádření množství v výše použitých 10 slov oproti druhé skupině v daném článku. Rovněž uvádí, že čím více bude článek orientován pro jednu kategorii, tím bude použita sytější barva. Kvantifikace je v tomto případě potřebná, aby výsledky v časovém horizontu byly přehledné a dal se porovnat vývoj trendu, jak byla vnímána Aralská oblast, jestli více jako zemědělská oblast bavlny, pro kterou je dobře, že využívá nadměrně vodu z řek a je nepodstatné, že voda v jezeře ubývá, nebo naopak, zda to došlo do fáze, kdy je nutno problém jezera řešit. Pokud je v článku zastoupeno slovo z jedné kategorie, tak je zaznamenáno, a to bez opakování. Bude-li například slovo jezero v článku pětkrát, započítá se pouze jednou. V daném článku může být slovo i z druhé kategorie, potom dojde na jejich odečet dle vzorce: „Klíčová slova pro jezero mínus klíčová slova pro bavlnu“. Hodnoty nabudou záporných nebo kladných hodnot, pokud budou záporné, tak je článek orientován pro ekonomicky a problematika Aralského jezera a jeho vysychání je upozadována (možná cíleně vynechávána). Druhá kategorie převládá, když počet klíčových slov o vysychání jezera vítězí nad oslavně ekonomicky zaměřenými.

Obrázek 1: Proměna Aralského jezera v čase



Tabulka 3: Databáze článků z Rudého práva

Datum vydání článku	Název článku	Číslo tisku	Ročník
13.12.1969	Uzbekistán - republika bavlny a slunce (1)	293	50
23.12.1969	Uzbekistán - republika bavlny a slunce (2)	301	50
04.01.1970	Uzbekistán - republika bavlny a slunce (3)	2	50
23.01.1970	Uzbekistán - republika bavlny a slunce (4)	19	50
23.04.1970	Spotřební zboží ze Sovětského svazu	95	50
03.07.1970	SSSR zvyšuje investice do zemědělství	156	50
04.07.1970	77 miliard rublů na zemědělskou pětiletku	157	50
03.12.1971	Návštěvu v sovětské střední Asii	286	52
07.06.1972	Více průmyslového zboží ze SSSR na náš trh	132	52
07.06.1972	Sibiřská antireka	132	52
06.09.1972	Mezi pracujícími Taškentu	210	52
14.11.1973	Ze sovětského zápisníku	271	54
12.12.1974	Příklad Sovětských středoasijských republik	293	55
17.12.1974	Na návštěvě v Syrdarské oblasti sovětského Uzbekistánu	297	55
24.12.1985	Člověk vdechuje Turkmenii život	303	66
04.01.1986	Pole plná špejli s napíchnutým chomáčkem vaty	2	66
03.02.1986	List pravda ke sjezdům KS Běloruska a Uzbekistánu	28	66
25.06.1987	Aralskému jezeru hrozí zánik	146	67
08.07.1987	SOS Aralského moře	157	67
23.09.1987	Nejen Bajkal	223	68
17.02.1988	Pro záchranu Aralského jezera	39	68
21.06.1988	Aralskému jezeru hrozí zánik	144	68
23.08.1988	Voda Aralskému jezeru	198	68

Zdroj: Ústav pro českou literaturu (2024)

Výsledky a diskuze

Projekt o gigantické stavbě zavlažovacích kanálů, které budou napájet bavlníkové plantáže z řek Amudarja a Syrdarja byl schválen začátkem 50. let a zhruba v polovině 50. let byl dokončen a spuštěn. První náznaky úbytku vody v jezeře byly patrné počátkem 60. let (Šobr, 2012). Největší změny však jezero dožalo v průběhu raných 70. let, kdy v období 1970 až 1975 se zmenšilo o třetinu. Během této doby se problém Aralského jezera poukázal pouze v jednom článku, kde navíc nebylo výše jmenované jezero ani v titulku. V prvním časovém horizontu, jak je patrné z tabulky 3, dominují články zaměřené na produkci bavlny, produkci oděvů a zemědělsky zaměřených. V Československu je to doba likvidace staré transformace režimu, vláda velmi tvrdě prorežimní totality a velmi silné období propagandy. Politicky je na tom dost podobné i Sovětský svaz v čele s Leonidem Brežněvem (Nálevka, 2003). Velmi silně se tato skutečnost odráží i v médiích, kdy se přísně tuly jakékoliv informace, které by mohly ideologii a stranu poškodit a mluví se pouze o oslavných tématech. Články o produkci bavlny obvykle zaujímaly téměř celou část strany A2, ale jezero většinou bylo zmíněno jen v pár řádcích, což na to, jaký to byl obrovský problém, je též k zamyšlení. Články byly z 90 % umístěny na stranách 6 až 7, které se týkaly zahraniční politiky ve světovém měřítku. V článcích se dále o vysychání často píše, že za to mohou hodně i suché roky a ne projekty tvorby vodních kanálů, které z velké části vzaly vodu potřebnou Aralskému jezeru. Změna nastává po převzetí moci na pozici generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu Michailem Gorbačovem v roce 1982. Nastává období transformace a větší míry uvolnění politického napětí (Nálevka, 2003). Hlavním výsledkem výzkumu je znázornitelná změna diskurzu v médiích Aralského jezera během zkoumaných dvou období. Hlavním důvodem změny pohledu na Aralské jezero je politika Michaila Gorbačova, která měla dopad i na politické smýšlení v Československu. Rok 1987 lze vnímat jako přelomový, kdy už i širší veřejnost o projektu využívání vody na bavlníkové plantáže mluví jako o průšvih. V daném roce však na tom jezero bylo již velmi špatně, neboť se rozdělilo na dvě menší. Jezero v tu dobu už bylo ve stavu, kdy nemělo smysl nic tajit. Postupem času se diskurz mění v médiích u více témat více realistickým pohledem na problém a ne již stranicky a ideově růžovým pohledem jako tomu bylo v rámci 70. let.

Obrázek 2: Ukázka článku v Rudém právu



Zdroje dat:

Lochman, Martin. 2013. Osobnost novináře Vojtěcha Dolejšího. [online]. Praha: Univerzita Karlova [cit. 2024-01-17]. Dostupné z:

<<https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/55432/130104390.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>

Nálevka, Vladimír. 2003. Studená válka. Praha: Triton. 234 s. ISBN 978-80-7254-327-4

Šobr, Miroslav. 2012. Podaří se zachránit Aralské jezero?. In: Geografické rozhledy. Praha:

Nakladatelství České geografické společnosti s.r.o., 22. č. 2. s. 27-29. ISSN: 1210-3004

Ústav pro Českou literaturu. 2024. Databáze Rudé právo. [online]. Praha: [cit. 2024-01-17]. Dostupné z: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo>>

Rudé právo

Rudé právo je deník, který vycházel v Československu a byl to taktéž ústřední tiskový orgán Komunistické strany Československa. Založen byl 21. září roku 1920 a vycházel až do roku 1989. Jeho nástupnickým médiem se staly Haló noviny, které jsou dokonce i dnes silně spjaté s Komunistickou stranou Čech a Moravy. Taktéž bylo z původního Rudého práva vymezeno pouze Právo a tento velmi levicově zaměřený deník je vydáván dodnes. Rudé právo se tisklo s přestávkami od roku 1920 dokonce během německé okupace a druhé světové války (Lochman, 2013). Rudé právo vycházelo většinou šestkrát týdně kromě neděle a svátků. Byly to stranické noviny, které sehrály velmi důležitou roli převážně v propagandě Komunistické strany Československa. Klíčová byla jejich role hlavně v období let 1948 - 1989. Deník Rudé právo získal i řadu ocenění jako například Řád Klementa Gottwalda (Lochman, 2013). Dnes lze Rudé právo dohledat online pro roky 1950 až 1989 na stránkách Ústavu pro českou literaturu. Dá se dohledat i na jiných institucích, jako například v Archivu města Ústí nad Labem nebo v Severočeské vědecké knihovně v Ústí nad Labem. Deník je tak celkem snadno přístupný (Lochman, 2013).